

Neil Smith

ÚJ GLOBALIZMUS, ÚJ URBANIZMUS: A DZSENTRIKÁCIÓ MINT GLOBÁLIS VÁROSI STRATÉGIA¹

¹ Eredeti tanulmány: Smith, Neil (2002): New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy. In: *Antipode*, Vol. 34., No. 3.: 427–450.

A tanulmány az 1990-es évek végi New York-i eseményeken keresztül két központi állítást mutat be a neoliberais urbanizmus és az úgynevezett globalizáció változó viszonyával kapcsolatban. Először is, azzal párhuzamosan, hogy a neoliberais állam a piac teljes értékű szereplőjévé válik - ahelyett, hogy a piacot szabályozná -, a fejlett kapitalista világ városaiban a liberális városi politikákat felváltó új revansista urbanizmus (revanchist urbanism) egyre inkább a kapitalista termelés és nem pedig a társadalmi újratermelés köré szerveződik. Ahogy a globalizáció a globális lépték megváltozásáról árulkodik, úgy értelmeződik át a városi lépték is. Akár Ázsia, Latin-Amerika és (kisebb mértékben) Afrika rohamosan növekvő városi gazdaságai is valódi globális városok lehetnek csakúgy, mint Európa, Észak-Amerika és Japán parancsnoki városai². Másodszor, a dzsentrifikáció folyamata, mely kezdetben sporadikus, furcsa és lokális anomáliaként jelentkezett néhány parancsnoki városként jellemezhető város ingatlanpiacán, napjainkra már általánosan alkalmazott városi stratégiának tekinthető, mely átveszi a liberális városi politikák szerepét. A dzsentrifikáció hátterében álló ösztönzők általánossá válnak; immár nem izoláltak, nem korlátozódnak Európára, Észak-Amerikára és Óceániára. A jelenség előfordulása globális, és alapvetően kapcsolódik a globális tőke- és kultúraáramlás körforgásához. Ezt a két állítást a városi lépték meghatározásában való eltolódás köti össze: a városi lépték korábban a társadalmi újratermelés feltételei köré szerveződött, míg jelenleg a termelőtőke befektetése határozott elsőbbséget élvez.

Négy, az 1990-es évek végén New Yorkban zajló eseménysorozat jól megragadja az új neoliberais urbanizmus néhány központi elemét. Az első a tőkével és az állammal kapcsolatos. Az 1998-as év utolsó napjaiban New York polgármestere, Rudy Giuliani egy a város kapitalista elitjének szóló hatalmas „karácsonyi ajándékot” jelentett be. Arra a „fenyegetésre” válaszul, hogy a New York-i Értéktőzsde (NYSE) egy mérfölddel távolabb, a Hudson folyó túloldalán fekvő New Jerseybe költözhessen, Giuliani egy 900 millió dolláros adókedvezményt jelentett be. Ez csupán a legutóbbi és legnagyobb volt a város által a globális cégeknek fizetett „megvesztegetések” (*geobribe*) sorában. A támogatás részét képezte az a 400 millió dollár is, melyből a város és az állam egy új, 60.400 négyzetméteres Wall Street-i irodát épített a NYSE számára. Ezen alku során egyszer sem jelent meg a pénzügyi segítség tényleges szükségességének még a látszata sem, mivel a támogatás olyan időszakban érkezett, amikor a tőzsde példátlan mennyiségű többlettőkét szivattyúzott el a világ gazdaságából. A városi és állami hivatalnokok az

2 A „parancsnoki városok” (*command cities*) kifejezés azokra a városokra utal, melyek a különböző (pénzügyi, kommunikációs, gazdasági) hálózatok csomópontjaiként funkcionálnak. – a szerk.

ügyletre „együttműködésként” hivatkoztak. Köz- és magán-együttműködések (PPP) természetesen már voltak korábban is, ez az eset azonban két szempontból is precedens nélküli volt. Először is – és ez a legszembetűnőbb – a magántőkének felajánlott összeg szempontjából: a támogatás nagysága 2001-re elérte az egymilliárd dollárt. Másodszor – és ez még fontosabb –, a városi önkormányzat próbálta elkerülni annak a látszatát, hogy szabályozná, vagy saját maga által nem elérhető eredmények felé irányítaná a magánszektor. Ehelyett a szubvenciót azzal igazolták, hogy az a „jó üzleti gyakorlatba” való állami és városi befektetés. Az, hogy a fenyegetés minden valószínűség szerint blöff volt, és a NYSE sohasem gondolta komolyan, hogy elhagyja a várost, csak megerősíti azt az álláspontot, hogy az önkormányzat a magánbefektetések irányának terelgetése helyett pusztán alkalmazkodott a piaci logika által már létrehozott viszonyokhoz. Az állam így valójában a globális tőke alárendelt, ellenben nagyon aktív partnerévé vált. A Világkereskedelmi Központ lerombolása továbbá felveti annak tényleges lehetőségét, hogy az új értéktőzsde annak helyét foglalja majd el.

A második eseménysorozat a munkaerő társadalmi újratermelésével függ össze. 1998 korai hónapjaiban a New York-i Oktatásügyi Osztály bejelentette, hogy a városban matematikatanár-hiány van, ezért negyven fiatal tanárt importált Ausztriából. Ami viszont még ennél is különösebb egy több mint kétmillió spanyol anyanyelvű lakossal rendelkező városban, hogy a spanyoltanárok létszámában jelentkező hiányt Spanyolországból importált tanárokkal töltötték be. A középiskolai tanárok éves nemzetközi toborzása mára rutinná vált. Ezzel nagyjából egy időben bejelentették, hogy New York város rendőrsége fogja átvenni az Iskolai Testületől³ a város iskoláinak biztonságáért vállalt felelősséget. Ezen események összessége egy mélyebb válságra utal, mely nem csak a város oktatási rendszerét, hanem a társadalmi újratermelés tágabb rendszerét is érinti.

A harmadik eseménysorozat a társadalmi ellenőrzés szintjének drasztikus emeléséről szól. 1997-ben került napvilágra az Abner Louima haiti bevándorló elleni rendőri erőszak elborzasztó esete. Másfél évvel később egy fegyvertelen guineai bevándorlót, Amadou Diallót a rendőrök negyvenegy golyóval lőtték le lakása előszobájában. Louima támadói közül végül kettőt bebörtönöztek, viszont – az 1990-es évek második felében ártatlan New York-iakat lelövő rendőrök többségéhez hasonlóan – Diallo gyilkosait minden büntetőjogi felelősség alól felmentették. A következő évben megvalósították a Diallogyilkosság miatt korábban elhalasztott akciót, melynek során a New York-i Rendőrséget (NYPD) a minél nagyobb testi károkozást célzó hírhedt „dum-dum” golyókkal szerelték fel. Ezzel párhuzamosan ráadásul nyilvánosságra került, hogy 1994 és 1997 között New York városa rekordot megütő összeget, 96,8 millió dollárt fizetett ki a növekvő számú

3 Az Iskolai Testület (*School Board*) egy adott közigazgatási területen található iskolák vezetőiből álló, az oktatáshoz kapcsolódó közpolitikákkal foglalkozó testület. – *a szerk.*

rendőri brutalitással kapcsolatos peres ügyek rendezésére. A Világkereskedelmi Központ katasztrófája előtt az egyszerű New York-iak egyre inkább úgy érezték, hogy rendőrségük részéről megszűnt a kontroll; még a hírhedt rendőri szakszervezet elnöke is kifejezte azzal kapcsolatos félelmeit, hogy az 1990-es évek végén a város által alkalmazott elnyomó rendőri stratégiák „egy rendőrállamot és önkényuralmat készítenek elő” (Cooper 1998: B5, 1999). Ezek az események egyrészt a Giuliani által alkalmazott „zéró tolerancia taktika” közvetlen következményei voltak, másrészt pedig a városi politikákban való tágabb elmozdulás részét képezték. Ezen elmozdulás során a huszadik század nagy részét jellemző liberalizmusról áthelyeződött a hangsúly arra, amit máshol a „revansista városként” írtak le (Smith 1996; Swyngedouw 1997).

A negyedik – és talán legérdekesebb – esemény a városi önkormányzat változó politikai szerepét érinti. Giulianit felbosszantotta a hanyagság, mellyel az ENSZ diplomatai láthatóan figyelmen kívül hagyták a helyi parkolási szabályokat, és őket okolva Manhattan közlekedési dugóinak nagy részéért, a polgármester azzal fenyegetőzött, hogy elkezd a diplomata rendszámú tilosban parkoló autók elszállíttatását. A kicsinyes és kevésbé kicsinyes elnyomás politikái miatt eddigre nyíltan gúnyolt „Benito” Giuliani (ahogy még a *New York Times* is becézte) épp ennyire dühös volt az Egyesült Államok külügyminisztériumára is, amiért látszólag kapituláltak az ENSZ-gépjárművek szabálysértése előtt. Lehet, hogy elérkezett az a pont – háborgott Giuliani –, amikor New York városának önálló külpolitikára van szüksége.⁴ Ennek általánosabb tanulsága, hogy tőke és állam kapcsolatának újrastrukturálódása, a társadalmi újratermelés kiterjedő válsága és a politikai elnyomás egyre nagyobb hullámai közepette a városi gyakorlatok, kultúrák és funkciók léptéke is megváltozik a változó globális kapcsolatok, valamint a nemzetállam drámaian megváltozott szerepének kontextusában.

Ez a négy esemény sokat elmond az 1980-as évek óta a megszületés felé araszoló neoliberalis urbanizmusról. Neoliberalizmus alatt valami egészen konkrét dolgot értek. A tizenkilencedik századi John Lock- és Adam Smith-féle liberalizmus két kulcsfontosságú feltételezésen alapult: az egyéni önérdek szabad és demokratikus gyakorlata az optimális kollektív társadalmi jóhoz vezet, illetve, hogy a piac hozza létre a legjobb válaszokat. Az önérdek alapja a magántulajdon, ideális közvetítője pedig a szabadpiaci csere. A huszadik századi amerikai liberalizmus, Woodrow Wilsontól Franklin Rooseveltig és John F. Kennedyig – mely a piac és magántulajdon túlkapasait ellensúlyozó társadalmi kompenzációt hangsúlyozta – tehát nem annyira téves elnevezés, hiszen semmiképp

4 A városi alapon szerveződő, globális hatókörű külpolitika fogalmát Giuliani elég közönséges módon emelte ki egy ugyanekkor zajló, a barcelonai expolgármester, Pasqual Maragall által szervezett New York-i nemzetközi konferencia szociáldemokrata javaslatai közül. Giuliani bár a részvételt visszautasította, de az ott felmerülő ötleteket magáévá tette.

sem került meg a liberalizmus fentebb említett axiómáit. A klasszikus liberalizmuson ugyanakkor túllép, hiszen épp a piaczgazdaság kilengéseit igyekezett szabályozni a szocializmus kihívására adott, annak egyes elemeit magába foglaló válaszaival. A huszadik századot a huszonegyedikbe átvetető neoliberalizmus tehát jelentős visszatérést jelent a liberalizmus eredeti axiómáihoz, noha most a nemzeti szint mellett különböző földrajzi léptékeken megszervezett és működő államhatalom korábban ismeretlen mértékű mobilizálása ad neki lendületet.

Ennek megfelelően a tőke és az állam, a társadalmi újratermelés és a társadalmi ellenőrzés közötti kapcsolatok drasztikusan megváltoztak. Ez a változás, melynek körvonalait még csak most kezdjük érzékelni, legélénkebben a társadalmi viszonyok megváltozott földrajzi jellemzőiben jut kifejezésre – konkrétan a társadalmi folyamatok és viszonyok léptékének megváltoztatásában, mely olyan új léptékkategóriákat hoz létre, melyek felváltják a „közösséggel”, „várossal”, „regionálissal”, „nemzetivel” és „globálissal” azonosított régi kategóriákat. Jelen cikkben csak a neoliberális urbanizmusra, valamint a globális és városi lépték közötti kapcsolatra koncentrálok. Semmiképp sem szeretnék arra következtetni, hogy más kategóriák és léptékek kevésbé lennének fontosak egy kellőképpen tág perspektívából szemlélve, viszont szeretném kiemelni azt a különleges kapcsolatot, mely a globális és városi változás között fennáll.

Elsősorban két állítás mellett szeretnék érvelni, melyek elsősre meglehetősen különállónak tűnhetnek. Az első szerint az átalakuló globalizmus kontextusában – melyet széles körben a (vele csak részben egyező) „globalizáció” ideologikus diskurzusaival írnak le – tanúi vagyunk a városi lépték tágabb értelemben való újradefiniálásának. Ez tulajdonképpen egy új urbanizmus, mely újfajta súlypontokat jelöl ki a lépték konstruálásának folyamatában – ezek jelen esetben a termelés folyamatai és Ázsia, Latin-Amerika és Afrika városainak rendkívüli növekedése. Ezután pedig, Európára és Észak-Amerikára koncentrálván, amellet fogok érvelni, hogy a dszentrifkáció közelmúltban kialakuló folyamata ezen új urbanizmus központi elemeként általánossá vált. Két szála bontom szét tehát azon érvelést, mely azt vizsgálja, hogy a neoliberalizmus hogyan alakít ki új formákat a kapitalista urbanizáció tágabb történetén belül. Végül, reményeim szerint, sikerül megmutatnom, hogy az itt vázolt két elmozdulás valójában összefügg.

ÚJ URBANIZMUS

Nagy hozzáértéssel szintetizáló beszámolóiban (1992, 1998, 2000) Saskia Sassen egy referenciapontként alkalmazható érvet hoz a lokális terek új globalizmusban betöltött szerepének jelentősége mellett. Állítása szerint a tér döntő jelentőségű az emberek és a tőke globalizációt alkotó körforgásában. A globalizálódó világ kontextusában a városi

terekre irányuló figyelem a nemzetgazdaság rohamosan csökkenő jelentőségének felismerését jelenti, miközben megerősíti, hogy a globalizáció konkrét helyekben gyökerező konkrét társadalmi és gazdasági egységeken keresztül zajlik. Ez a globalizáció már ismerős képre épít, melyet a termeléstől a pénzügyek felé való gazdasági elmozdulás folyamatával írhatunk le. A globális városok az 1970-es években alakultak ki, amikor a globális pénzügyi rendszer hirtelen nagymértékben kitágult, és a külföldi működőtőke-beruházásokat a termelői funkciókba való közvetlen befektetés helyett a tőkepiacokba beáramló és azok között mozgó tőke dominálta. Ez így a kiegészítő termelői szolgáltatások széles körű elterjedéséhez járult hozzá, melyek a pénzügyi folyamatok parancsnoki városaiban koncentráálódtak. Ezen új városi jelenségeket a gazdaság és szegénység szélsőséges szétválása, az osztályviszonyok jelentős átrendeződése és a migráns munkaerő új hullámaintól való függőség jellemzi. Ez természetesen a paradigmászerű globális város leírása. Az 1970-es évek óta a gazdasági erőegyensúly elmozdult, „a Detroit-hoz és Manchesterhez hasonló termelői központoktól a pénzügyek és magasan specializált szolgáltatások központjai felé” (Sassen 1992: 325).

Sassen leírása – mely a globalizált utópiák vidám optimizmusával szembe állít régóta várt alternatívát – körültekintően közelít bizonyos városi gazdaságok változó szerkezetéhez. Ennek ellenére sérülékeny mind empirikus szempontból – hiszen az empiria a globális városokat összekötő kapcsolatok jóval összetettebb halmazáról és a globális városok címkéje alá csoportosítható városok szélesebb spektrumáról számol be (Taylor 1999) –, mind pedig elméleti szempontból. Sassen érvelése továbbá némileg homályos a helyek konstruálásának módjával kapcsolatban: nem megy elég messzire. Úgy tűnik, mintha a globális társadalom gazdasága bőséges számú egységben – a nemzetállamokban – szerveződne, melyeken belül további kisebb egységek – a városok – találhatók. A globalizáció jelentős változást hoz az egyes egységekben zajló társadalmi és gazdasági kapcsolatokban és tevékenységekben, átrendezi az egységek közötti tevékenységeket, és a nemzeti egységek porózusságának növekedését okozza, aminek hatására a tágabb globális hullámvázások szélsőségei egyre közvetlenebbül sújtják a városokat. Néhány ténylegesen elsüllyedő nemzeti egység kivételével ezen vízióban maguk az egységek viszonylag érintetlenek és változatlanok maradnak, miközben a köztük lévő kapcsolatok átalakulnak. Brenner megfogalmazása szerint (1998: 11) Sassen leírása „meglepően államcentrikus” marad. Én amellett szeretnék érvelni, hogy egy új globalizmus kontextusában egy újfajta urbanizmus kialakulásának vagyunk a szemtanúi, mely alapvetően átforgalmazza magukat a hordozóegységeket is. A „városi” éppolyan radikálisan újrafogalmazódik, mint a globális; a régi fogalmi egységek – 1970-es évekbeli elképzeléseink arról, hogy mit jelent vagy jelentett „a városi” – már nem állják meg a helyüket. A városi funkciók és tevékenységek nemzeti vagy globális szinttel való új

összefüggései nem csak a városok összetételét változtatják meg, hanem magát a definíciót is, hogy – konkrétan – mi képezi a városi léptéket.

A városok történetileg többféle funkciót töltöttek be a katonaitól a vallásiig, a politikaitól a kereskedelmiig, a szimbolikustól a kulturálisig – szerepük mindig kialakulásuk és átalakulásuk történelmi és földrajzi jellegzetességeitől függött. A városi lépték ehhez hasonlóan meghatározott társadalom-földrajzi és társadalomtörténeti sajátosságok hordozója. Az ipari kapitalizmus kialakulásával és kiterjedésével a növekvő városok egyre inkább kifejezik a tőke centralizációjára való erőteljes igényt, míg a városiasság *léptékét* egyre nagyobb mértékben a napi munkaerő-vándorlás földrajzi korlátai szabják meg. Vagyis amint a termelés és a társadalmi újratermelés közötti *társadalmi* munkamegosztás egyben térbeli törésvonallá is válik, bármilyen más funkciót tölt be vagy bármilyen más tevékenységnek ad még teret a város, a munka társadalmi újratermelésének társadalmi és térbeli szerveződése – azaz a munkásosztályt képező lakosság kialakítása és fenntartása – központi szerepet kezd játszani a városi lépték meghatározásában. A modern város léptékét tehát elsősorban egy meglehetősen hétköznapi dolog kalibrálja: a dolgozók munkahelye és otthona közötti napi ingázások földrajzi korlátainak ellentmondásos kijelölése (Smith 1990: 136–137).

A városi lépték és a társadalmi újratermelés közötti jól körülhatárolható kapcsolat csúcspontját a fejlett kapitalizmus keynesiánus városa jelentette, melyben az állam kötelezettséget vállalt a társadalmi újratermelés nagy szegmenseiért a lakhatástól a segélyeken át a közlekedési infrastruktúráig. Ez egy következetesen jelen lévő téma, mely végigfut az amerikai és európai városteoretikusok munkásságán az 1960-as évektől kezdve: a városi forradalomtól (Lefebvre 1971) a városi válságig (Harvey 1973) és Castells (1977) explicit definíciójáig, mely a városit a kollektív fogyasztás fogalmaival határozza meg, illetve a feminista városelméletekig, melyeknek mindvégig központi témája maradt (Hansen és Pratt 1995; Katz 2001; Rose 1981). A keynesiánus városok sok szempontból minden nemzeti főváros munkaadó- és jóléti központjait is jelentették, miközben egyben a tőkefelhalmozás központjai is voltak. A késő 1960-as és az 1970-es évek úgynevezett városi válságát széles körben a társadalmi újratermelés válságaként értelmezték, mely elsősorban a következő két jelenséghez kapcsolódott: egyrészt a rasszizmus, osztályalapú kizsákmányolás és patriotizmus diszfunkcionalitásához, másrészt pedig a felhalmozás kritériumának megfelelően kialakított, illetve a társadalmi újratermelés hatékonyságával önmagát igazolni kénytelen városi formák között fellépő ellentmondásokhoz.

Most lépünk egyet vissza, és vizsgáljuk meg a „globalizáció” kérdését, hiszen ha globális városokról beszélünk, akkor definíciójuk feltételezhetően következik ezen folyamatokból. Pontosan mi globalizálódik a huszonegyedik században? Mi új a jelenben? Nyilvánvalóan nem az árutőke globalizálódik: már Adam Smith és Karl Marx is felismertek

egy „világpiacot”. Hasonló módon az sem igaz, hogy a pénztőke globalizálódna. A globális pénzügyi cserék jelenlegi szintje épp csak kezdi újból utolérni az 1890-es évek és az I. világháború közötti időszak szintjét. Az 1944 után alapított Bretton Woods-i intézmények, különösen a Nemzetközi Valutaalap (IMF) célja az volt, hogy serkentsék és szabályozzák a recesszió és a háború által megszakított globális pénzügyi mozgásokat. Ebben a történelmi perspektívában a pénz- és tőkepiacok globális kiterjedése és az 1980-as évek óta tartó széles körű pénzügyi dereguláció tulajdonképp lehet, hogy a globalizációra adott reakciók, nem pedig annak előidézői. A számítógépek és a példa nélküli migráció korában a kulturális képek globalizációja szintén nagyon erőteljes, viszont az előzetesen létező kölcsönös kulturális megtermékenyítés mértékének ismeretében nehéz fenntartani a kulturális globalizáció újdonságát támogató érveket. Minden nemzeti kultúra már jóval az 1980-as évek előtt többé-kevésbé hibrid volt. Mindezek alapján csak a termelőtőke marad mint újdonság – és azt hiszem, meggyőző érveket lehet felhozni amellett, hogy a jelenlegi globalizáció újdonsága a gazdasági termelés egyre inkább globális, vagy legalábbis nemzetközi, jellegében gyökerezik. A legtöbb fogyasztói árucikket még az 1970-es években is egy nemzetgazdaság keretein belül állították elő helyi fogyasztásra vagy egy másik nemzeti piacra való exportra. Az 1990-es évekre ez a modell elavult; bizonyos árucikkek előállításának konkrét helyszíneit egyre nehezebbé vált meghatározni, és a gazdaságföldrajz régi nyelvezete értelmezhetetlenné vált. Az autóipari, elektronikai, ruházati, számítástechnikai, biomedikai és számos más ipari ágazatban, a magától az alacsony technológiai szintig a termelést olyan mértékben nemzeti határokon átvlelően szervezik, hogy a nemzeti „import” és „export” kérdéseit felváltják a termelési folyamaton belül zajló globális kereskedelem kérdései. A „nemzeti tőke” fogalma kevésbé értelmezhető, mivel a nemzeti határokat átlépő globális kereskedelem nagy része cégeken belüli: egyetlen vállalat termelési hálózatán belül zajlik.

Nem sok kétség fér hozzá, hogy szigorúan gazdasági értelemben felbomlik a legtöbb nemzeti szinten szerveződött állam hatalma. Ez semmiképp sem a lépték „zérösszegű” koncepcióját (Brenner 1998; MacLeod 2001) idézi fel, és nem is egy egyszerűsítő érv a nemzetállam leépülése mellett. Először is, a nemzeti szintű hatalom politikai és kulturális ereje nem feltétlen gyengül, sőt, számos helyen akár meg is erősödhet. Másrészt pedig a nemzeti szintű gazdasági hatalom eróziója nagyon egyenetlen, és nem feltétlen univerzális módon történik – az Egyesült Államok vagy Kína például egészen más helyzetben van, mint Malajzia vagy Zimbabwe. Mészáros (2001) például amellett érvel, hogy az amerikai állam célja az, hogy globális állammá váljon, és a brutális „terrorizmus elleni háború” gyakorlata – ami a valóságban a globális hegemoniáért folytatott háború (Smith 2002) –, úgy tűnik, alátámasztja ezt az elemzést. Viszont a megnövekedett gazdasági porózusság nemzeti szinten jelentkező forrásai

tagadhatatlanok: a kommunikáció és a pénzügyi dereguláció kibővítették a tőke földrajzi mobilitását; az eddig példa nélküli munkaerő-vándorlás eltávolította a helyi gazdaságokat a hazai munkaerőtől való automatikus függőségtől; a nemzeti és helyi államok (ideértve a városi önkormányzatokat) mindegyike a tőkének nyújtott kedvezményekkel válaszoltak, miközben a munkavállalókat terhelték és lebontották a társadalmi újratermelést korábban támogató mechanizmusokat; végül pedig az osztály- és etnikai alapú küzdelmek általánosan visszahúzódtak, ami a helyi és nemzeti kormányzatoknak nagyobb mozgásteret adott a gazdasági átstrukturálás és a szociális szolgáltatások kivéreztetése által leginkább sújtott társadalmi szegmens magára hagyására. A munkásosztálybeli és kisebbségi lakosság tagjainak tömeges bebörtönzése, különösen az Egyesült Államokban, a kialakuló revansista város nemzeti szintű analógiája. Az ellenállás viszonylag alacsony szintje kulcsfontosságú volt abban, hogy a kormányzat gyakorlatilag nem reagált az 1992 utáni Los Angeles-i felkelésekre, ami drámai ellentétben áll az 1960-as évekbeli lázadásokat követő javulást hozó – bár paternalisztikus – intézkedésekkel.

Két, egymást kölcsönösen erősítő elmozdulás következetesen átalakította a városok funkcióit és aktív szerepét. Először is, a termelés korábban regionális (nemzet alatti) szinten helyhez kötött rendszereit egyre inkább elválták határozott nemzeti kontextusuktól, ami nem csak a dezindusztrializáció hullámain idézte elő az 1970-es és 1980-as években, hanem a létező léptékhierarchiák átdolgozásának részeként teljes körű regionális átstrukturálást és destrukturalást jelentett. Ennek eredményeként a termelési rendszereket alacsonyabb léptékeken kezdték el szervezni. A termelés helyhez kötöttsége egyre inkább várostérségi központokra koncentrálódott, nem pedig nagyobb régiókra: a városi lépték ismét elsőbbséget élvez a regionális léptékekkel szemben. Az amerikai Northeast vagy Midwest, az angol Midlands vagy a német Ruhr-vidék helyébe – melyek a modern ipari kapitalizmus klasszikus földrajzi oázisai – most Sao Paulo és Bangkok, Mexikóváros és Sanghaj, Mumbai és Szöul lépnek. Míg a hagyományos ipari régiók a tizenkilencedik és huszadik század nagy részében a nemzeti tőke gerincét képezték, addig ezek az új, hatalmas városi gazdaságok egyre inkább a globális termelés színhelyei. A termelés városi lépték felé történő elmozdulása egy globális változást fejez ki, és ugyanakkor ez áll az új urbanizmus középpontjában is.

Ezt egészíti ki, hogy a nemzetállamok egyre inkább elmozdulnak a fejlett kapitalista államokban a huszadik század középső évtizedeit domináló liberális városi politikáktól. Az Egyesült Államokban Ford elnök nem volt hajlandó kimenteni New York városát a mély pénzügyi válságából (amit a következő híres *Daily News*-szalagcím örökített meg: Ford to City: Drop Dead [magyarul „Ford a Városnak: Dögölj meg” – *a ford*.]), mely lépés Carter elnök későbbi, 1978-as városi tervének kudarcával együtt, a városaitól egyre növekvő mértékben függetlenedő és azokkal a kapcsolatot felszámoló nemzetgazdaság előfutára

volt. A liberális várospolitikai teljes felszámolása rendszertelen módon folytatódott, és a szociális jóléti rendszer 1996-os, Clinton általi megkurtításával csúcsosodott ki. A hatások gyakran tompábbak és sokféle formát ölthetnek, viszont a változás folyamata a legtöbb jómódú gazdaságban hasonló; habár Olaszország – az EU-nak átadott bizonyos nemzetállami hatalmi szerepek ellenére – talán kivételt képez.

Nem amellett szeretnénk tehát érvelni, hogy a nemzetállam feltétlenül meggyengült, vagy hogy a politikai és gazdasági hatalom területisége bármilyen szempontból kevésbé jelentős. Ezt az érvet – nevezetesen, hogy a globális hatalom ma a gazdasági kapcsolatok hálózatában és nem egy konkrét helyen jelentkezik – Hardt és Negri fejtik ki *Empire* című nagy hatású művükben (2000). Az elmélet hiányosságait jelenti ugyanakkor a pénzügyi tőke egyfajta halottidézése, illetve a gazdasági tevékenységek szükségszerű térbeli rögzüléséhez és a tér politikai ellenőrzéséhez köthető ellentmondásos hatalmi folyamatokkal szembeni érzéketlenség. Tény, hogy bizonyos funkciók és tevékenységek, melyek korábban nemzeti szinten szerveződtek, most szétterülnek a léptékbeli hierarchia alsóbb és felsőbb fokain. Ugyanakkor tanúi lehetünk annak is, ahogy a nemzetállamok a piac tisztább, területileg rögzített gazdasági szereplőiként – és nem a piac kívüllálló csodálóiként – definiálják magukat újra. A társadalmi és gazdasági átstrukturálódás egyszerre jelenti a térbeli lépték átstrukturálását is annak megfelelően, ahogy a léptékek rögzítettsége belevési a társadalmi hatalom körvonalait – azt, hogy ki rendelkezik hatalommal és ki nem, ki nyer és ki veszít – az átalakított fizikai környezetbe (Brenner 1998; Smith és Dennis 1987; Swyngedouw 1996, 1997).

Ahogy azt az *Antipode* jelen számának [Vol. 32., No. 3 – a szerk.] több írása is felveti, a neoliberalis urbanizmus a funkciók, tevékenységek és kapcsolatok tágabb értelemben vett átméretezésének integráns része. Velejárója a termelő- és pénztőke hálózatainak növekvő súlya a társadalmi újratermelés kérdéseinek kárára. Ez nem azt jelenti, hogy a társadalmi újratermelés többé nem befolyásolja a városi lépték definícióját, viszont erre való ráhatása jelentősen csökkent. A külvárosok terjeszkedéséről Európában és különösen az USA-ban folytatott nyilvános viták, a „városrehabilitációkat” terjesztő intenzív kampányok Európában, és a kibontakozó környezeti igazságossági mozgalmak mind azt jelzik, hogy nem csak a társadalmi újratermelés válsága nagymértékben területileg meghatározott, hanem ellentmondásos módon maga a városi tér termelése is megtestesíti ezt a válságot. A városi lépték termelése és az érték hatékony növelése összefügg egymással, és a „rossz léptékű” urbanizmus komolyan akadályozhatja a tőkefelhalmozást. Emme válság magja a mindennapi ingázás válsága. Egy helyen felvetettem (Smith 1990: 137), hogy amennyiben egy város földrajzi kiterjedése felülmúlja azt a távolságot, amelyen belül az emberek naponta otthonról a munkahelyükre és vissza juthatnak, annak következménye nem csak a városi káosz, hanem a gazdasági kohézióra alapvetően kiható, az „absztrakt munka

univerzalizációjából következő fragmentáció és instabilitás” is. Ez a földrajzi formák és gazdasági kapcsolatok között fennálló ellentmondás kétségkívül fennáll, viszont emellett az Ázsia, Afrika és Latin-Amerika számos városában zajló folyamatok más képet festenek.

A Sao Paulóba való napi ingázás például sokak számára hajnali 3:30-kor kezdődhet, és akár négy órát is jelenthet oda-vissza. Hararéban, Zimbabwe fővárosában is oda-vissza négy óra az átlagos utazási idő a városi periferián található fekete városnegyedekből (*townships*), aminek az az eredménye, hogy a munkások egy munkanapon belül tizenhat órát az otthonukon kívül töltenek, a fennmaradó időben pedig alszanak. Az ingázás ugyanezen munkások számára jelentkező pénzbeli költsége is drasztikusan megnőtt, részben a Világbank rendeletei nyomán privatizált közlekedési rendszer eredményeként: az 1980-as években a heti jövedelmek kb. 8 százalékát kitevő ingázás az 1990-es évek közepére a jövedelmek 22–45 százalékát emésztette föl (Ramsamy 2001: 375–377).

Miért történik mindez? Sok jó szándékú tervező a megfelelő infrastruktúra hiányát okolja, ami kétségtelenül problémát is jelent. Ha viszont egy absztrakciós szinttel feljebb lépünk, akkor láthatóvá válik, hogy alapvető földrajzi ellentmondás húzódik a nagyvárosok szívébe központosuló tőke nyomán a telkek drasztikus értéknövekedése, valamint a marginális, városon kívüli helyek között, ahová a tőkekoncentráció miatt a szegényteljesen alacsony bérekből élő munkások szorulnak. Meglepő módon azonban a kaotikus és küzdelmes ingázás még nem vezetett gazdasági összeomláshoz; a gazdasági termelés ösztönzői – különösen annak szüksége, hogy a munkások bemenjenek a munkahelyekre – mindig felülmúlták a társadalmi újratermelés körülményeiből adódó korlátokat. A majdnem elviselhetetlen ingázás viszontagságai még nem kényszerítették kompromisszumra a gazdasági termelést. Ehelyett „kétségbeesett rugalmasságot” kényszerítettek ki, és felszívódtak a szélesebb körű társadalmi összeomlásban, melyet Katz (2004) „deintegráló fejleményeknek” nevez.

A városi lépték és funkció kombinált újrastrukturálásának legújabb fejleményei tehát nem a fejlett kapitalizmus régi városaiban találhatóak, ahol a hagyományos, termelésközpontú régiók dezintegrációja és a városi szinten való társadalmi újratermelés növekvő mértékű áthelyeződése bizonyára fájdalmas, valószínűleg ellenzett, de ugyanakkor csak részleges folyamatot jelentenek. A legújabb fejlemények sokkal inkább Ázsia, Latin-Amerika és Afrika bizonyos részeinek nagy és rohamosan növekvő városaiban találhatóak, ahol a keynesiánus jóléti államot valójában sohasem építették ki, a város és a társadalmi újratermelés közötti kapcsolat sohasem volt jelentős, és a régi formák, struktúrák és tájképek béklyója sokkal gyengébb. Ezek a nagyvárosi gazdaságok egy új globalizmus termőterületévé válnak. A háború utáni években az Észak-Amerikában és Európában, Óceániában és Japánban zajló szuburbanizációval szemben a korai huszonegyedik század drámai városi térnyerését egyértelműen a társadalmi termelés

növekedése, nem pedig a társadalmi újratermelés vezet. Lefebvre kijelentése a városi forradalomról, mely a társadalmi újratermelés fogalmait mentén újraértelmezi a várost és a városi küzdelmeket – vagy akár Castells kollektív fogyasztás fogalma mentén meghatározott városdefiníciója –, ilyen szempontból történelmi emlékeztető fog halványulni. Ha a keynesianizmus eljövételével a „kapitalizmus sebességét váltott” a „kinálatorientált» urbanizációról a »keresletorientált» urbanizációra”, amint azt Harvey megfigyelte (1985: 202, 209), akkor a huszonegyedik századi urbanizmus lehet, hogy visszafordítja ezt a váltást.

A léptékek ilyen jellegű újrastrukturálása és a városi lépték felé való lassú hangsúlyeltolódás – amit Giuliani öt városrészes külpolitikái ambíciói tükröznek – a neoliborális urbanizmusnak csak egy elemét jelentik. Ez összekapcsolódik még Peter Taylor (1995: 58) politikai geográfus kulturálisabb felhangú elemzésével, aki emellett érvel, hogy „a városok átveszik az államok helyét a társadalmi identitások képzésében”. A Sao Paulóhoz és Sanghajhoz, vagy Lagoszhoz és Mumbaihoz hasonló városok kihívást jelentenek a hagyományos városi központok szerepére nézve, nem csak a gazdasági tevékenység mérete és sűrűsége szempontjából – ezt már megtették –, hanem elsősorban mint a globális gazdaság vezető inkubátorai, az új városi forma, folyamat és identitás előjárói. Senki sem érvel komolyan emellett, hogy a huszonegyedik században visszatér a városállamok világa, de az tény, hogy a régiókkal és nemzetállamokkal szemben a városi politikai előjog visszatérésének leszünk szemtanúi.

Végül pedig, a városi lépték társadalmi termelés (és nem újratermelés) fogalmaival való újradefiniálása semmilyen módon sem csökkenti a társadalmi újratermelés jelentőségét a városi létformára való törekvésben. Épp ellenkezőleg: a társadalmi újratermeléssel kapcsolatos küzdelmek jelentősége – pontosan az állami felelősség lebontása miatt – megnő. Az ilyen téren való állami tartózkodás viszont a társadalmi ellenőrzés terén való megnövekedett állami szerepvállalással párosul. New York „revansista városá” válása nem elszigetelt jelenség, és az autoriterebb állami formák és gyakorlatok kialakulását nem nehéz a globális és lokális földrajzi jellemzők átméretezésének kontextusában szemlélni. Swyngedouw szerint (1997: 138) a piaci fegyelemnek egy kiüresedett jóléti állammal való felváltása szándékosan kizárja a lakosság jelentős részét, a társadalmi ellenállástól való félelem pedig kiváltja az állami autoritarianizmus növekedését. Az új városi munkaerő ugyanakkor növekvő mértékben marginális helyzetű és részmunkaidős dolgozókból áll, akik nincsenek teljesen integrálva az állami gazdasági fegyelem zsugorodó rendszereibe, illetve bevándorlókból, akik számára kulturális és politikai hálózataik – melyek a társadalmi újratermelés részét képezik – a társadalmi gyakorlat alternatív normáit, az ellenállás alternatív lehetőségeit nyújtják.

Összefoglalva tehát a célom nem az, hogy emellett érveljek, hogy a New Yorkhoz,

Londonhoz és Tokióhoz hasonló városoknak nincs hatalmuk a városi terek és magas szintű pénzügyek globális hierarchiájában. A pénzügyi és más irányító funkciók ezen központokban való koncentrációja tagadhatatlan. Pusztán megkísérlem ezt a hatalmat kontextualizálni azzal, hogy megkérdőjelezzem a közkeletű feltételezést, miszerint a pénzügyi tőke hatalma feltétlenül mindenekfelett való, hogy megkérdőjelezzem azokat a feltételeket, melyek alapján egy várost „globálisnak” neveznek. Ha elfogadjuk az állítást, hogy az úgynevezett globalizáció elsősorban a termelés globalizációjából következik, akkor feltételezem, hogy arról való értékelésünknek is tükröznie kellene ezen állítást, hogy mitől válik egy város globálissá.

VÁROSREHABILITÁCIÓ: A DZSENTRIKÁCIÓ MINT GLOBÁLIS VÁROSI STRATÉGIA

A következőkben léptéket váltok, és a dzsentrikáció folyamatára koncentrálok. A huszonegyedik századi neoliberális urbanizmus két dimenziója az ázsiai és latin-amerikai városi tapasztalatok egyenlőtlen figyelembevétele – különösen az új urbanizmus szempontjai szerint –, valamint a dzsentrikáció általános, globális városi stratégiává válása. Első ránézésre a két dimenzió egymástól teljesen különálló – az egyik a globális hatalom központjainak luxuslakásairól, a másik az integrálódó perifériák urbanizmusának új modelljeiről szól. Valóban, az új urbanizmus ellentétes tapasztalatait fejezik ki, de éppen ez a fő szempontom. A neoliberális urbanizmus a társadalmi, gazdasági és földrajzi elmozdulások széles spektrumát foglalja magába, és az ellentétes érvek lényege az, hogy alátámasszák a neoliberális urbanizmus változatosságát, illetve azt, hogy ezek az ellentétes világok hogyan illenek össze.

A legtöbb szerző dzsentrikációról alkotott képe szorosan kötődik az 1960-as években Ruth Glass szociológus által leírt folyamathoz, aki a jelenséget mint fragmentált folyamatot írta le (1964: xviii):

„London számos munkásosztálybeli negyedét – egyiket a másik után – elfoglalta az alsó és felső középosztály. A megkopott, szerény menedékeket és viskókat (melyekben két szoba volt fent és kettő lent) bérleti szerződésük lejárta után átvették, és elegáns, drága rezidenciákká alakították. A korábbi vagy közelmúltbeli periódusokban leértékelődött nagyobb viktoriánus házak – melyek olcsó tömegszállásként (*lodging houses*) vagy más módon szolgálták sok ember lakhatását – ismét felértékelődtek... Ha a »dzsentrikációnak« ez a folyamata egyszer elindul egy városnegyedben, akkor rohamosan folytatódik mindaddig, amíg az eredeti munkásosztálybeli lakók nagyobb részét, vagy lehetőség szerint mindenkit, ki nem szorítanak, és a városrész teljes társadalmi karaktere meg nem változik.”

Majdnem költői módon ragadta meg Glass ezen folyamat újdonságát, melynek során egy új városi „dzsentrifika” átalakítja a munkásosztálybeli városrészeket. Most pedig vegyünk egy aktuálisabb szöveget 35 évvel későbből, ismét Londonból. A következő egy részlet az 1999-es „Városi reneszánsz” rendeletről (DETR 1999), melyet az Egyesült Királyság Környezeti, Közlekedési és Régióügyi Osztálya (*UK Department of the Environment, Transport and the Regions*) által megbízott különleges Városi Munkacsoport adott ki:

„A Városi Munkacsoport azonosítani fogja a városi hanyatlás okait [...] és a gyakorlati megoldásokat, melyek alkalmasak arra, hogy visszahozzák az embereket városainkba, községeinkbe és városrészeinkbe. Ez fogja megalapozni a városrehabilitáció új vízióját [...] [A következő huszonöt év során] az új lakások 60 százalékát korábban már fejlesztett területeken kell építeni [...] Elvesztettük az ellenőrzést városaink és községeink felett, lehetővé tettük, hogy a rossz tervezés, a gazdasági szétaprózódás és a társadalmi polarizáció tönkretegye őket. A XXI. század eleje a változás pillanata, mely [megteremt] a városi reneszánsz lehetőségét.”

A városi reneszánsznak ez a nyelvezete természetesen nem új, viszont itt sokkal nagyobb jelentőséget nyer. A városi újjáépítés ambícióinak léptéke drasztikusan kitágult. Míg a nyugati városok háború utáni, államilag finanszírozott városmegújítása (*urban renewal*) elősegítette a szétszóródott, magánpiaci dzsentrifikációt, addig ez a dzsentrifikáció a belvárosi telek- és ingatlanpiacok 1980-as évek óta tartó egyre intenzívebb privatizációjával karöltve megteremtette azt az alapot arra, hogy a nagy léptékű, sokrétű, az 1960-as évek városmegújításait messze meghaladó városrehabilitációs tervek kibontakozzanak. A városrehabilitáció jelenlegi nyelvezete, különösen Európában, nem egysíkú: többek között arra mutat rá, hogy a dzsentrifikáció általánossá válik a városi tájban.

Szeretném felhívni a figyelmet néhány kulcsfontosságú különbségre a Glass és a DETR által bemutatott víziók között. Míg Glass számára az 1960-as évekbeli dzsentrifikáció egy marginális furcsaság volt az islingtoni ingatlanpiacon – a mosdatlan tömegek közé merészkedő laza diplomások különös városi sportja –, addig a huszadik század végére a brit városi közpolitikák központi céljává vált. Glass történetének főszereplői az egy adott városrészbe beköltöző közép- és felső középosztály tagjai voltak, a harmincöt évvel későbbi városrehabilitáció ágensei pedig a kormányzati, vállalati szereplők vagy a vállalati-kormányzati partnerségek. Ez a látszólag felfedező jellegű, tervezetlen folyamat, mely a háború utáni ingatlanpiacon ütötte fel a fejét, mostanra ambiciózusan és aprólékosan megtervezetté vált. Ami korábban teljességgel véletlenszerű volt, az ma egyre inkább szisztematikus. A dzsentrifikáció folyamata léptékében és változatosságában is gyorsan fejlődött, míg a szűken értelmezett lakossági rehabilitációs projektek, melyeket az 1960-as

és 70-es években a folyamat szempontjából paradigmaticusnak tekintettek, mára nem csak a városi tájképben, hanem a városelméleti szakirodalomban is furcsának tűnnek.

Talán a legfontosabb, hogy egy nagyon lokális jellegű realitás, melyet először Londonban, New Yorkban, Párizsban, Sydney-ben és más hasonló városokban tapasztaltak, mára gyakorlatilag globálissá vált. Fejlődése egyszerre volt horizontális és vertikális. Egyrészt a dzsentrifikáció folyamata gyorsan leereszkedett a városi hierarchiában; ma nem csak a legnagyobb városokban nyilvánvaló jelenség, hanem valószínűtlenebb központokban is: korábbi ipari városokban (pl. Cleveland, Glasgow), kisebb városokban (mint Malmö, Granada) vagy akár korábbi mezővárosokban (mint Lancaster, Pennsylvania vagy a csehországi Český Krumlov). Másrészt pedig földrajzilag is elterjedt a folyamat, és dzsentrifikációról szóló beszámolók érkeznek Tokiótól Teneriféig (Garcia 2001), Sao Paulótól a mexikói Puebláig (Jones–Varley 1999), Fokvárostól (Garside 1993) a Karib-térségig (Thomas 1991), Sanghajtól Szöulig. Némileg ironikusan még Hobartban, Tasmania fővárosában is dzsentrifikáció zajlik, ahova pedig az orvadásszá és lázadóvá vált kissemmizett brit parasztokat száműzték a tizenkilencedik században, akik viszont megsemmisítették a helyi lakosságot.

Természetesen a dzsentrifikációnak ezek az esetei nagyon változatosak és egyenetlen eloszlásúak, sokkal változatosabbak, mint a dzsentrifikáció korai európai vagy észak-amerikai gyakorlata. Meglehetősen vegyes jellegű helyi gazdaságokból és kulturális együttállásokból erednek, és komplikált módon kapcsolódnak a tágabb nemzeti és globális politikai gazdaságokhoz. Fontos felhívni a figyelmet erre a kezdetben marginális, az 1960-as években azonosított városi folyamatra, mely gyors fejlődés után a kortárs urbanizmus jelentős dimenziójává vált. Akár annak furcsa formájában, melyet Glass viskói jelenítenek meg, akár huszonegyedik századbeli társadalmilag szervezett formájában, a dzsentrifikáció előrevetíti a munkásosztálybeli lakosok kiszorítását a városközpontokból. Mégis, a folyamat osztályjellege, ami a dzsentrifikáció Glass-féle verziójában nyilvánvaló, a brit munkáspárti kormány szóhasználatában következetesen rejtve marad. Ez a jellegzetes csend ugyanannyit elárul a város társadalmi és kulturális földrajzának változásáról, melyhez a változó gazdaságföldrajz párosul, mint annak láthatóbb és beszédesebb jelei.

Észak-Amerika és Európa kontextusában a dzsentrifikáció három hullámát lehet azonosítani (Hackworth 2000). Az első hullám az 1950-es években kezdődött, és a Glass által megfigyelthez hasonló sporadikus dzsentrifikációnak lehet tekinteni. Ezt az 1970-es és 1980-as években egy második hullám követte, melynek során a dzsentrifikáció egyre inkább összefonódott a városi és gazdasági átstrukturálódás tágabb folyamataival. Hackworth (2000) ezt a dzsentrifikáció „lehorgonyzási” szakaszának nevezi. Az 1990-es években bontakozik ki a harmadik hullám, melyet tekinthetünk a dzsentrifikáció általánossá válásának is. A dzsentrifikációnak ez az evolúciója persze jelentős

különbségekkel zajlott különböző városokban és városnegyedekben a különböző időbeli ritmusoknak megfelelően. Mexikóvárosban például közel sem olyan tőkeerős és elterjedt a jelenség, mint New Yorkban. Coyoacánon kívül csak a városközpontra korlátozódik, és itt közel semmilyen empirikus érvényességgel sem lehet a dzsentrifikáció három azonosítható hullámát szétválasztani. Szöulban vagy Sao Paulóban a folyamat földrajzilag izolált és még csak gyerekcipőben jár. A Karib-térségben a dzsentrifikáció és a globális tőke közötti erősödő kapcsolatok általában a turizmuson keresztül szivárognak be, ami speciális színezetet ad a jelenségnek. A Temze mindkét partja mentén elterülő régi kikötő- és raktárárútelek mérföldről mérföldre történő átalakítása arra enged következtetni, hogy a londoni dzsentrifikáció terjeszkedőbb, mint a legtöbb amerikai nagyvárosé. Amennyiben a dzsentrifikáció a tágabb értelemben vett társadalmi, gazdasági és politikai kapcsolatok kifejeződése, úgy a bármely városban zajló dzsentrifikáció tükrözni fogja az adott hely sajátosságait abban a tekintetben, ahogy város tereit alakítja.

A dzsentrifikáció, különböző mértékben bár, de az 1990-es évekre a világon mindenhol a városi önkormányzatoknak a magántőkével partnerségben megvalósított kulcsfontosságú városi stratégiájává vált. Az Európában bizonyos helyeken a tizenkilencedik század végére, Észak-Amerikában pedig a Progresszív Érából Roosevelt New Dealjébe való átmenet időszakára visszanyúló liberális városi politika fokozatosan megbukott, kezdve az 1970-es évek politikai és gazdasági válságával, majd ezt követően az 1980-as években előretörő konzervatív nemzeti kormányokkal. Reagantól Thatcherig és később Kohlrig a liberális várospolitikai gondoskodó intézkedéseit szisztematikusan gyengítették vagy lebontották nemzetállami szinten, és a dzsentrifikációt korlátozó közpolitikák helyét átvette a városi épített környezet államilag támogatott magánpiaci átalakítása. Ezt az átalakulást tovább erősítette a neoliberális vezetők következő hulláma – Clinton, Blair, Schröder –, a dzsentrifikáció új fázisa tehát a felsőbb társadalmi osztályok jelentősebb győzelmével párosul nem csak a nemzeti hatalomban, hanem a várospolitikában is. A huszadik század végére az állami tervezés, illetve a köz- és magántőke összehangolt és módszeres partnersége által hajtott dzsentrifikáció betöltötte a liberális várospolitikai megszűnése miatti űrt. Más helyeken, ahol a városokat nem a liberális váropolitika szerint kormányozták a huszadik század nagy részében, a változás másképp zajlott, de a régi városközpontok tág értelemben vett dzsentrifikációjának a globális piacon versenyképes városi stratégiaként való felkarolása itt is hasonló irányba mutat. Ilyen szempontból a századforduló neoliberalizmusa a korábban első és harmadik világnak nevezett régiók nagyvárosi tapasztalatainak konvergenciája felé mutat.

A dzsentrifikáció általánossá válásának különböző dimenziói vannak. Ezeket öt, egymással összefüggő tulajdonsággal lehet leírni: az állam megváltozott szerepe; a globális pénzügyek átható jelenléte; a politikai ellenállás változó szintjei; földrajzi

szétszóródás, és a dzsentrifikáció általánossá válása. Vizsgáljuk meg egyesével ezeket a tényezőket. Először, a dzsentrifikáció második és harmadik hulláma között az állam szerepe jelentősen megváltozott (Hackworth és Smith 2001). Az 1990-es években megfordult a dzsentrifikáció szubvencionálásából való relatív nemzetállami visszahúzódás (mely tendencia az 1980-as években jellemző volt), és megerősödtek a magántőke és a helyi kormányzatok közötti kapcsolatok, aminek eredményeként nagyobb, költségesebb és szimbolikusabb jelentőségű fejlesztések valósultak meg Barcelona tengerpartjától a berlini Potsdamer Platzig. A várospolitikai immár nem törekedett a gazdasági növekedés irányának meghatározására vagy szabályozására, hanem inkább alkalmazkodni igyekezett – közvetlenül vagy adókedvezmények formájában – a piac profitmaximalizációja által kialakított irányokhoz.

A globális tőke új szerepe a dzsentrifikáció általánossá válására is meghatározóan hat. A londoni Canary Wharftól a Battery Park Cityig – melyek ugyanannak a kanadai cégnek a fejlesztései – könnyű rámutatni a városközpontok nagy megaberuházásaihoz újonnan beáramló globális tőkére (Fainstein 1994). Legalább ennyire figyelemre méltó viszont az, hogy a globális tőke milyen mértékben szivárgott le a szerényebb, városnegyed-léptékű fejlesztések szintjére. Ilyen szempontból emblematikus egy új, hatvanegy lakásos lakóépület a New York-i Lower East Side-on, két mérföldre a Wall Streettől, ahol minden lakásba a legmodernebb széles sávú internet van bekötve. Ez globális városi léptékben kis beruházásnak számít, de szakszervezetekbe nem tartozó bevándorló munkások építették (ami az 1990-es évek New Yorkjának megdöbbentő fejleménye), a befektető izraeli, a finanszírozás legfőbb forrása pedig az Európai Amerikai Bank (*European American Bank*) (Smith és DiFilippis 1999). Szintén a dzsentrifikáció legutóbbi hullámának védjegye, hogy a globális tőke lenyúlik a városnegyedek szintjére.

Harmadrészt felmerül a dzsentrifikációval szembeni ellenállás kérdése. Amsterdamtól Sydney-ig, Berlinton Vancouverig, San Franciscótól Párizsig a dzsentrifikáció második hullámát rengeteg hajléktalan-, házfoglaló-, lakhatási és más dzsentrifikációellenes mozgalom és szervezet kibontakozása kísérte, melyek a képviselt ügyek átfedései alapján gyakran lazán kapcsolódtak egymáshoz. Ezek ritkán alkottak városszintű mozgalmat, viszont ahhoz elég erősen támadták a dzsentrifikációt, hogy minden esetben a városi politikusok és rendőri erők célpontjává váljanak. A többi tényezőtől függetlenül is arról tanúskodott a dzsentrifikációellenes mozgalmakkal szemben alkalmazott elnyomás fokozódása az 1980-as és 1990-es években, hogy az ingatlanfejlesztés egyre fontosabb szerepet játszik az új városi gazdaságban. A városok politikai rendszere a gazdasági profiljukkal összhangban változott, és a liberális várospolitikai leszerelése legalább annyira jelentett politikai, mint gazdasági lehetőséget a városi hatalom új rezsimjei számára. A revansista város (Smith 1996) kialakulása nem csak New York-i jelenség volt: ezzel

szembesülünk az 1980-as évek házfoglaló-ellenes kampányaiban Amszterdamban, a (nagyreszt bevándorló) hajléktalanok táborai elleni rendőri támadásokban Párizsban, és abban is, hogy a New York-i zéró tolerancia technikáit a világ számos rendőrsége átvette. Sao Paulóban a város utcáin élőkkel szemben alkalmazott rendkívül elnyomó taktikákat a New Yorkból származó „zéró tolerancia” „tudományos” doktrínájának fogalmaival racionalizálják. Ezen esetek mindegyikében az új revansizmust nyíltan azzal igazolták, hogy biztonságossá szeretnék tenni a várost a dzsentrifikáció számára. Az új autoritarianizmus egyszerre fojtja el az ellenállást és teszi a dzsentrifikáció számára biztonságossá az utcákat.

A legutóbbi fázis negyedik jellemzője, hogy a dzsentrifikáció kiterjed a városközponton kívül fekvő területekre is. Ez korántsem zökkenőmentes vagy rendszerezett folyamat, viszont ahogy a dzsentrifikáció felviszi a központ telek- és ingatlanárait (még a régi, nem átalakított ingatlanok esetében is), a távolabb eső városrészeket is magával ragadja a dzsentrifikáció lendülete. Az elterjedés mintázata nagyon változatos, és az építészettől és parkoktól a víz közelségéig sok minden befolyásolja. Elsősorban a tőkebefektetés és tőke kivonás városi tájban leképeződő történeti mintázataihoz igazodik. Minél egyenetlenebb volt a tőkebefektetés kezdeti kifelé terjeszkedése, és minél egyenetlenebb volt a tőke kivonulása ezekről az új területekről, annál egyenetlenebb lesz a dzsentrifikáció elterjedése is. Ugyanennek megfelelően azon városokban, ahol a térbeni terjeszkedés nagy része a közelmúltban zajlott, és ahol a tőke folyamatos kivonulásának a lehetőségei le voltak határolva, ott a dzsentrifikáció elterjedése hasonlóan korlátozott lehet.

Végül pedig az új típusú dzsentrifikáció legalapvetőbb megkülönböztető jegye az, ahogy a legutóbbi fázisban egyes szektorokon belül általánossá vált. Az 1950-es, 1960-as és 1970-es évek városmegújításai sok város központjának teljes körű átalakítását tűzték ki célul, és a folyamat során a városi gazdaság számos szektorát galvanizálták. Ugyanakkor ez a folyamat erőteljesen szabályozott, valamint gazdaságilag és pénzügyileg korlátozott volt az állami finanszírozástól való függőség miatt, aminek köszönhetően a társadalmi szükségszerűség tágabb kérdéseit, mint például a szociális alapú lakhatást is figyelembe kellett vennie. Ezzel szemben a városmegújítás utáni első dzsentrifikációs hullám az állami szektortól való jelentős függetlenség jegyében zajlott. A jelentős állami támogatás ellenére a magánpiaci tőkét csak a harmadik hullámban alkalmazták annak teljes súlyával. A dzsentrifikáció legutóbbi hullámát ezáltal számos városban a vállalati és állami hatalom és gyakorlatok új ötvözeze jelzi, ami a korábbiaknál sokkal nagyratörőbb kísérletet jelent a városok dzsentrifikációjára.

A város középosztály számára való visszavétele sokkal többet jelent a dzsentrifikált lakások biztosításánál. A harmadik hullámos dzsentrifikáció teljes városrészek új tájképekké való átalakításának eszközévé vált, melyek egy átfogó, osztályalapú városi átalakítás

előfutárai. Ezek az új városi tájképkomplexumok a lakhatást vásárlással, éttermekkel, kulturális szolgáltatásokkal (vö. Vine 2001), nyitott terekkel, munkalehetőségekkel integrálják – a kikapcsolódás, fogyasztás, termelés, élvezet, valamint a lakhatás teljesen új komplexumait alkotják. Ugyanennyire fontos, hogy a dzsentrifikáció városi stratégiája összefűzi a globális pénzügyi piacokat a nagy és közepes ingatlanfejlesztőkkel, a helyi kereskedőket és ingatlanutajdonosokat a márkakereskedőkkel, mindez betetőzve a városi és helyi kormányzatokkal, akik szerint a pozitív társadalmi hatások a piactól, és nem pedig annak szabályozásától várhatóak. Kulcsfontosságú, hogy az ingatlanfejlesztés a város gazdasági *termelésének* központi elemévé, vagyis önmagában vett céllá válik, amit a munkahelyekre, adókra és turizmusra való hivatkozás igazol. Az 1960-as években alig elképzelhető módon a világ különböző pontjain a városközpontokban épülő új dzsentrifikációs komplexumok egyre inkább a versengő városi gazdaságok megkérdőjelezhetetlen tőkefelhalmozási stratégiájává váltak. Ebben rejlik az új urbanizmus tágabb keretével való egyik központi kapcsolat, melyre rövidesen visszatérünk.

A dzsentrifikáció globális városok közötti verseny jegyében való stratégiai kisajátítása és általánosítása a „városrehabilitáció” nyelvezetében kerül a leginkább kifejezésre. Ez a folyamat egybecseng az állam növekvő szerepével a városi változások új hullámában, és nem az Egyesült Államokban, hanem Európában haladt leginkább előre. Lehet, hogy Tony Blair munkáspárti kormánya a dzsentrifikáció „városrehabilitációként” való újrafelfedezésének legszókimondóbb támogatója, de a dzsentrifikáció Európa-szerte jelenlévő folyamat. Dániában például 1997 óta a rehabilitáció külön Városrehabilitációs Államtitkárság által irányított hivatalos politika, a berlini bürokraták pedig mostanra az 1990 utáni teljes újjáépítési periódust a „városrehabilitáció” időszakának tekintik. 2000 decemberében nagy konferenciát tartottak Párizsban a következő címmel: „Konvergencia a városrehabilitáció és lakáspolitiká terén Európában”. A konferencia résztvevői az Európai Unió minden kormányát képviselő szakpolitikusok és tanácsadók, valamint néhány tagságra aspiráló, EU-val szomszédos ország képviselői voltak, és brosúrája szerint azt a célt tűzte ki, hogy továbblendítse a „lakhatásról és rehabilitációról szóló diskurzust... a fizikai fejlesztés szűk körű értelmezésén túlra, és megvizsgálja, hogy milyen intézményi berendezkedést kell létrehozni” annak érdekében, hogy a „városrehabilitáció” ténylegesen megvalósuljon. A konferencián résztvevők célja gyakorlati és átfogó volt: a nagyléptékű városi átalakuláshoz stabil kapcsolatra van szükség a „szociális lakhatást biztosítók, a magánbefektetők, [és] a képzésért vagy rendfenntartásért felelős szervek”, valamint a „helyi rehabilitációs szervek, helyi hatóságok és nemzeti kormányok” között. A rehabilitációs politikák sokrétűek, és számos olyan törekvést is magukban foglalnak, melyeket általában nem illetnének a „dzsentrifikáció” címkéjével, ugyanakkor van relevanciája annak, hogy ezeket a kezdeményezéseket – a brit városrehabilitációs manifesztót, az európai állami

politikákat és az Európa-szintű rehabilitációs politika létrehozására tett kísérletet – az arra való legambiciózusabb törekvésnek tekintjük, hogy a dzsentrifkációt a transznacionális városi politikák középpontjába emeljék.

Az új „városrehabilitációs” napirendnek számos szembeötlő aspektusa van. Az első a lépték kérdése. A „városrehabilitációs” stratégiák nemzeti határokon átívelő koordinációja eddig példa nélküli. A második világháború után nyilván számos külföldi forrása volt az európai városok újjáépítésének, az ezt követő városmegújítási (*urban renewal*) programok határozottan nemzeti eredetűek, finanszírozásuk és léptékük voltak. Ma ezzel szemben az Európa-szerte kibontakozó városregenerációs kezdeményezések egy soha nem látott léptékű, nemzeteken átívelő dzsentrifkációs hullám előfutárai. Az egyik legfontosabb aggodalom azzal kapcsolatos, hogy hogyan lehet a lakhatással kapcsolatos kezdeményezéseket az „egyéb rehabilitációs tevékenységekkel” integrálni. A párizsi konferencia címe is azt sugallja, hogy a lakhatásközpontú dzsentrifkációs politikáról a tágabb alapokon nyugvó multiszektoriális „regenerációra” való áttérés még nem zajlott le és – az USA-val ellentétben – a szociális alapú lakhatást itt nem lehet teljes mértékben kizárni a rehabilitáció víziójából. Bár egy európai szintű, államközpontú városrehabilitációs stratégia még messze nem lépett működésbe, a kontinens eurokratái, fejlesztői és befektetői számára már a láthatáron van. Így válik világossá egy az új urbanizmus korábbi leírásával kapcsolatos tényező: a dzsentrifkáció harmadik hulláma egyre inkább kifejezi a városi lépték nemzetihez és globálishoz képest való újrapozicionálását.

A második a földrajzi fókusz kérdése. Az 1999-es brit rehabilitációs manifesztó látszólag odafigyel a külvárosok folytatódó terjeszkedésének környezeti következményeire, ezért lefekteti, hogy a következő huszonöt év alatt bekövetkező új lakásfejlesztések 60 százaléka „barnamezős” területeken – vagyis olyan városi területen, mely már legalább egy fejlesztési cikluson átesett – kell, hogy történjen. Ez a törekvés nyilvánvalóan azokat a régebbi városi területeket célozza majd, melyek folyamatos töркеvónason mentek keresztül. Ezek a területek ugyan bárhol lehetnek a várostérségekben, mégis ésszerű azt gondolnunk, hogy a városközpontokban vagy azok közelében koncentrálnak. Rehabilitációként tálalva a dzsentrifkációt így új, pozitív színben és egy szükségszerű környezeti stratégia részeként tüntetik fel.

Ehhez kapcsolódik a „társadalmi egyensúly” kérdése, illetve annak szükségessége, hogy – ahogy a rehabilitációs stratégia fogalmaz – „visszahozzuk az embereket a városainkba” (DETR 1999). A „társadalmi egyensúly” jó dolognak tűnik – ki lenne a társadalmi egyensúly ellen? – mindaddig, amíg meg nem vizsgáljuk a „rehabilitációval” célzott városrészeket, aminek nyomán világossá válik, hogy a stratégia részét képezi a közép- és felső középosztály jelentős gyarmatosító tevékenysége. A politikus, a tervező vagy a közigazdász számára a londoni Brixton társadalmi egyensúlya a fehér középosztály „visszahozatalát” jelenti. A

„társadalmi egyensúly” hívei ritkán – ha egyáltalán valaha – hangsúlyozzák azt, hogy a fehér városrészeket ki kellene egyenlíteni egyenlő számú afrikai, karibi vagy ázsiai származású lakossal. Tehát nem „az embereket” úgy általában kell „visszahozni a városainkba”; ez a felszólítás nem szól a walesi szénbányászoknak, a bajor farmokon dolgozóknak, a breton halászoknak. Az emberek városokba való visszahozatalának felszólítása mindig egy önérdékű felszólítás arra, hogy a fehér közép- és felső középosztályok vegyék vissza a hatalmat a legnagyobb városok politikai és kulturális gazdasága, valamint földrajza felett. Ha megbolygatjuk a városba visszavártak csoportjának azonosságát övező szimptomatikus csendet, akkor felszínre kerül a folyamatot alakító osztályalapú politika.

A következő a „regeneráció” sterilizáló nyelvezetének önmagában vett kérdése. Először is, honnan származik ez a nyelvezet? Ez a biomedikus és ökológiai kifejezés – egy máj vagy egy erdős rész regenerálódhat – azt sugallja, hogy a város stratégiai jellegű dzsentrifikációja valójában természetes folyamat. A regenerációs stratégiák támogatása ezáltal elfedi a városi változás alapvetően társadalmi eredetét és céljait, és eltörli az ezen stratégiák forrását jelentő, nyertéseket és veszteségeket kitermelő politikákat. A dzsentrifikáció általában kizorítással jár, viszont sem a brit „városrehabilitációs” manifesztó, sem a párizsi Európa-konferencia napirendje nem tanúsítja azok sorsának bármilyen elismerését, akiket a város javasolt visszahódítása kizorít.

A regeneráció nyelvezete jó színben tünteti fel a dzsentrifikációt. A dzsentrifikáció éppen amiatt vált a fejlesztők, politikusok és bankárok számára csúnya szóvá, mert nyelvezete az igazat mondja a „városmegújulást” kísérő osztályalapú átalakulással kapcsolatban. Így abban az ironikus helyzetben találjuk magunkat, hogy az Egyesült Államokban, ahol az osztály nélkülség ideológiája rendkívül elterjedt, a dzsentrifikáció nyelvezete meglehetősen általánosan használt, míg Európában el van nyomva. Ezért Bochumtól Brixtonig még azokat a látszólag progresszív tervezőket és helyi képviselőket – akik még mindig szocialistaként tekintenek magukra, és mélyen érzékenyek lehetnek a kizorítás veszélyeire – is olyan mértékben elvarázsolta a „regeneráció” bürokratikus ígérete, hogy a városközpontok széles körű dzsentrifikációjának integrált programja jórészt láthatatlan marad. A „városrehabilitáció” nem csak a dzsentrifikáció eddig példa nélküli léptéken tervezett és finanszírozott új hullámát jelenti, hanem az európai dzsentrifikáció kritikai értelmezését esztétizáló nyelvezet győzelmét is, ami a város neoliberais víziójának jelentős ideológiai győzelméről tesz tanúbizonyságot.

Nem az a cél, hogy a regenerációs és dzsentrifikációs stratégiákat egy az egyben megfeleltessük egymásnak, vagy hogy minden regenerációs stratégiát a dzsentrifikáció trójai lovaként elítéljünk. Amellett szeretnék inkább érvelni, hogy a dzsentrifikáció egy erőteljes, bár gyakran álcázott szándék a városregenerációs stratégiákon belül. Ezért kérdőjelezem meg kritikai módon az ideológiai sterilizációt, mely elfedi a dzsentrifikáció

kérdését, miközben a folyamat léptéke egyre fenyegetőbbé és a dzsentrifikáció tágabb neoliberális urbanizmusba való felszívódása egyre kézzelfoghatóbbá válik. A dzsentrifikáció globális városi stratégiája a neoliberális urbanizmus beteljesítő jelensége. Az állami adományokkal megtámogatott piac révén mobilizálja az egyéni tulajdonigényeket.

KONKLÚZIÓ

Jelen cikkben két meglehetősen különböző gondolatmenetet mutatok be. Egyrészt megkérdőjelezem azt az eurocentrikus feltételezést, hogy a globális városokat az irányító funkcióik, nem pedig a tőkefelesleg globális termelésében való részvételük szerint kell meghatároznunk. Másrészt pedig ki szeretném emelni, hogy a dzsentrifikáció mint versenyképes városi stratégia milyen módokon fejlődött ugyanebben a globális gazdaságban. A dzsentrifikáció globális városi stratégiaként való általánossá válása az 1990-es évek utáni időszakban két szempontból is sarkalatos szerepet játszik a neoliberális urbanizmusban. Egyrészt betölti az űrt, melyet a huszadik századi liberális várospolitikai felszámolása hagyott maga után. Másrészt pedig a központi és belső városrészek ingatlanpiacának felértékelődését hozza, melyek a *termelőtőke*-befektetés virágzó szektoraivá válnak: a termelőtőke globalizációja felkarolja a dzsentrifikációt. Ez nem volt sem elkerülhetetlen, sem véletlen. A városok globálissá válásával bizonyos meghatározó jellegzetességeik is azzá váltak. A dzsentrifikáció kialakuló globalizációja, mint maguké a városoké, bizonyos gazdasági és társadalmi érdekek mások feletti győzelmét, a (neoliberális) gazdasági elbizakodottság dzsentrifikáción keresztül történő megerősítését jelenti (Smith és DiFilippis 1999).

Mindenütt – még ott is, ahol maga a dzsentrifikáció korlátozott marad – szembevetődik a városi ingatlanpiacoknak a tőkefelhalmozás eszközeként való mobilizációja. A Kuala Lumpurhoz, Szingapúrhoz, Rio de Janeiróhoz és Mumbaihoz hasonló városokban az 1990-es években megsokszorozódó ingatlanárak további tünetei az ingatlanipar neoliberális urbanizmus meghatározó magjába való intenzív beolvasásának. A tőkekoncentrációnak ugyanazon folyamatai, melyek a termelés és társadalmi újratermelés közötti ellentmondást kiélezi, egyben erősítik a dzsentrifikációs folyamatot is, habár ez természetesen különböző helyeken nagyon különböző módokon jelenik meg. Mumbaiban az 1990-es évek közepének piaci deregulációja és globális versenye „extravagánsan magas árakhoz” vezetett, melyek rövid időre még a New York-i, londoni és tokiói árakat is felülmúlták (Nijman 2000: 575). Az 1996-os év rendkívül gyorsan változó szélsőségei visszaszorultak, viszont a mumbai ingatlanpiac felső szegmense mára már végérvényesen a világ nagyvárosainak ingatlanpiacával áll versenyben, és ennek a

jelenségnek köszönhetően kisléptékű, de nagyon is valóságos dzsentrifikáció indult be bizonyos városrészekben.

Míg az 1970-es évek előtti gazdasági versenyben a regionális és nemzeti gazdaságok ütköztek meg egymással, addig az 1990-es évekre a verseny új földrajzi tengelyén városok állnak szemben egymással a globális gazdaságban. Ez a verseny nem pusztán az ipari termelés odavonzásáról és megtartásáról szól, hanem a városok lakhatási és turisztikai célpontként való hirdetéséről is. Ez explicit módon megjelent a brit rehabilitációs politikákban, mint például az 1990-es évekbeli *City Challenge*-ben (Városi Kihívás) (Jones és Ward 2002), vagy hasonlóan nyilvánvaló New Yorktól Atlantáig és Vancouverig, ahol a fejlesztendő turizmus keretein belül igazolták a hajléktalanellenes politikákat. A *Travel and Leisure* (Utazás és kikapcsolódás) magazinnak immár rendszeres eleme, hogy kisajátítja a „feltörekvő gazdaságok” nyelvezetét annak érdekében, hogy felhívja a figyelmet a „feltörekvő városokra”. Montevideo „pezsgő kávéházi életéről” nevezetes; Tunisz „pompája Prágát és Bécsset idézi”; „Panamaváros a [csatornaváros] kulturálisan bölcs kapujaként prezentálja magát”: „Amint elhelyezkedtél, menj ki, és vásárolj”; és „Krakkó reneszánszát éli” (On the Town 2000: 50). Hasonló törekvések vezérelték Giuliani polgármester városi propagandáját is a Világkereskedelmi Központ katasztrófája után: „Menjetek ki, és éljetez normális életet”, buzdított három nappal szeptember 11-e után. „Menjetek éttermekbe, menjetek színházba, hotelekbe, és költsetek pénzt.”

Lefebvre (1971) egy helyen amellett érvel, hogy az urbanizmus átveszi az industrializáció szerepét, és a kapitalista expanzió új mozgatórugójává válik: lehet, hogy az industrializáció hozta létre a szisztematikus urbanizációt, de most az urbanizáció hozza létre az industrializációt. Ez az állítás nem állta ki az idő próbáját, különösen az ipari termelés globalizációjának és Kelet-Ázsia expanziójának fényében – mely Lefebvre idejében még bőven váratott magára. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy valami nagyon valóságosat várt a jövőtől. Globális értelemben persze nem vette át az urbanizáció az industrializáció helyét; az urbanizációt hajtó minden terméket valahol a globális gazdaságban állítanak elő. Ennek ellenére a városi ingatlanfejlesztés – a tágan értelmezett dzsentrifikáció – a városi gazdasági expanzió központi mozgatóerejévé, az új városi gazdaságok kulcsfontosságú szektorává vált. A neoliberális urbanizmus megfelelő elméleti értelmezése tehát vissza kell, hogy térjen Lefebvre érveléséhez, hogy különválassza annak éles megfigyeléseit és túlzásait.

Fordította: Pósfai Zsuzsi

Az eredetivel egybevetette: Jelinek Csaba

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Brenner, Neil (1998): Global cities, glocal states: Global city formation and state territorial restructuring in contemporary Europe. In: *Review of International Political Economy*, Vol. 5., No. 1.: 1–37.
- Castells, Manuel (1977): *The Urban Question*. Edward Arnold.
- Cooper, Matthew (1998): Study says stricter oversight of police would save city money. In: *New York Times*, november 16.: B1, B5.
- Cooper, Matthew (1999): Vote by PBA rebukes Safir and his policy. In: *New York Times*, április 15.: B3.
- Department of the Environment, Transport and the Regions (DETR) (1999): *Towards an Urban renaissance*. Interneten: <http://www.regeneration.detr.gov.uk/utf/renais/> (Letöltve: 2002.02.09.).
- Fainstein, Susan (1994): *City Builders: Property, Politics, and Planning in London and New York*. Basil Blackwell.
- Garcia Herrera, Luz Marina (2001): *Gentrification in Tenerife*. Az ISA Group 21. Konferenciáján előadott tanulmány. Amszterdam, június.
- Garside, Jayne (1993): Inner-city gentrification in South Africa: The case of Woodstock, Cape Town. In: *GeoJournal*, Vol. 30., No. 1.: 29–35.
- Glass, Ruth (1964): *London: Aspects of Change*. Centre for Urban Studies and MacGibbon and Kee.
- Hackworth, Jason (2000): *The Third Wave*. PhD-disszertáció, Department of Geography, Rutgers University.
- Hackworth, Jason – Smith, Neil (2001): The state of gentrification. In: *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 92., No. 4.: 464–477.
- Hanson, Susan – Pratt, Geraldine (1995): *Gender, Work and Space*. Routledge.
- Hardt, Michael – Negri, Antonio (2000): *Empire*. Harvard University Press.
- Harvey, David (1973): *Social Justice and the City*. Edward Arnold.
- Harvey, David (1985): *The Urbanization of Capital*. Basil Blackwell.
- Jones, Gareth – Varley, Ann (1999): The reconquest of the historic centre: Urban conservation and gentrification in Puebla, Mexico. In: *Environment and Planning A*, Vol. 31., No. 9.: 1547–1566.
- Jones, Martin – Ward, Kevin (2002): Excavating the Logic of British Urban Policy: Neoliberalism as the „Crisis of Crisis-Management“. In: *Antipode*, Vol. 34., No. 3.: 473–494.
- Katz, Cindi (2001): Vagabond capitalism and the necessity of social reproduction. In: *Antipode*, Vol. 33., No. 4.: 708–727.

- Katz, Cindi (2004): *Growing Up Global: Economic Restructuring and Children's Everyday Live*. University of Minnesota Press.
- Lefebvre, Henri (1971): *La Révolution Urbaine*. Gallimard.
- Macleod, Gordon (2001): New regionalism reconsidered: Globalization and the remaking of political economic space. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 25., No. 4.: 804–829.
- Mészáros István (2001): *Socialism or Barbarism: From the „American Century” to the Crossroads*. Monthly Review. [Magyarul (2004): Szocializmus vagy barbárság: Az „amerikai évszázadtól” a választóig. I., II., III. In: *Ezredvég*, Vol. 14., No. 5.: 75–83; No. 6-7.: 65–90; No. 8-9.: 89–104.].
- Nijman, Jan (2000): Mumbai's real estate market in the 1990s: Deregulation, global money and casino capitalism. In: *Economic and Political Weekly*, február 12.: 575–582.
- On the Town. Emerging Cities (2000). In: *Travel and Leisure*, január: 42–50.
- Ramsamy, Edward (2001): *From Projects to Policy: The World Bank and Housing in the Developing World*. PhD-disszertáció. Department of Urban Planning, Rutgers University.
- Rose, Damani (1981): Accumulation versus reproduction in the inner city. In: *Urbanization and Urban Planning in Capitalist Society*. Szerk.: Dear, Michael J. – Scott, Allen John. Methuen: 339–382.
- Sassen, Saskia (1992): *The Global City*. Princeton University Press.
- Sassen, Saskia (1998): *Globalization and its Discontents*. New Press.
- Sassen, Saskia (2000): *Cities in the World Economy*. Pine Forge Press.
- Smith, Neil (1990): *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*. Basil Blackwell.
- Smith, Neil (1996): *New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. Routledge.
- Smith, Neil (2002): Scales of terror: The manufacturing of nationalism and the war for US globalism. In: *After the World Trade Center*. Szerk.: Zukin, Sharon – Sorkin, Michael. Routledge.
- Smith, Neil – Dennis, Ward (1987): The restructuring of geographical scale: Coalescence and fragmentation of the northern core region. In: *Economic Geography*, Vol. 63., No. 2.: 160–182.
- Smith, Neil – DiFilippis, James (1999): The reassertion of economics: 1990s gentrification in the Lower East Side. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 23., No. 4.: 638–653.
- Swyngedouw, Erik (1996): Reconstructing citizenship, the rescaling of the state, and the new authoritarianism: Closing the Belgian mines. In: *Urban Studies*, Vol. 33., No. 8.: 1499–1521.

- Swyngedouw, Erik (1997): Neither global nor local: „Glocalization” and the politics of scale. In: *Spaces of Globalization: Reasserting the Power of the Local*. Szerk.: Cox, Kevin. Guilford: 137–166.
- Taylor, Peter (1995): World cities and territorial states: The rise and fall of their mutuality. In: *World Cities in a World System*. Szerk.: Knox, Paul – Taylor, Peter. Cambridge University Press: 48–62.
- Taylor, Peter (1999): So-called „world cities”: The evidential structure within a literature. In: *Environment and Planning A*, Vol. 31., No. 11.: 1901–1904.
- Thomas, Gerald (1991): The gentrification of paradise: St John’s, Antigua. In: *Urban Geography*, Vol. 12., No. 5.: 469–487.
- Vine, David (2001): *Development or Displacement?: The Brooklyn Academy of Music and Gentrification in Fort Greene*. [Nem kiadott tanulmány, melyet a következő, Gothamról szóló konferencián adott elő: History of New York, CUNY Graduate Center, október 7.].